

ŽIVLJENJE Vse manj obrazov in vse manj besed,
JE NAVDIH vse pogosteje je v gosteh tišina.
Ne mídva od sveta, od naju svet
se že odmika. V mrak in molk spomina?

Nikar! Ne izstopiva še iz kroga,
ta svet je vse, četudi z njim sem sprt,
lepó je, ko ugibaš, kdo bo koga,
življenje je navdih in ne obrt.

In je navdih ljubezen, mídva véva,
z njo sva že vès čas krezovsko bogata,
ta zapeljivka, ki še zdaj zardeva,

in mídva z njo, saj skupna je zadrega,
ko k nama v postelj sramežljivo lega,
da morava za njo zapreti vrata.

Novi pogledi na slovensko literaturo

Janko
Kos

Dogajanja, ki so v zadnjih letih spreminjala politično in ideološko podobo Slovenije, s svojo posebno notranjo logiko pa pripeljala do nastanka samostojne slovenske države, bodo s svojimi posledicami prej ali slej – kolikor že niso – posegla v vse plasti nacionalne kulture; ne samo današnje, ampak tudi polpretekle in celo pretekle. Nobenega dvoma ni, da bodo vplivala tudi na naše razumevanje slovenskega literarnega razvoja zadnjih desetletij; na naše razmerje do posameznih avtorjev in del, na njihovo vrednotenje in prevrednotenje.

Ta proces se je komaj začel, trajal bo daljši čas in tako je le v skromnih obrisih mogoče napovedati premike, ki se morda že pripravljajo ali se bodo zgodili. Kateri književni pojavi bodo stopili iz ozadja in postali pomembnejši? Kateri bodo deležni manjše pozornosti, kot so je bili vajeni doslej? Kaj bomo bolj cenili, kaj bo zgubilo vrednost? Kam se je po nujnosti prejšnjih socialno-ideoloških struktur usmerjala literatura »starega« časa, kam se bo naravnala književnost »nove« dobe? Ali pa so ta vprašanja nemara narobe zastavljena in bi si morali izmisliti drugačna? O tem naj govorijo pričujoči prispevki, do kraja pa bo nanje odgovoril čas.

KOCBEK REDIVIVUS

Edvard Kocbek spada med tiste literarne osebnosti povojne dobe, ki jih bo socialnopolitična prenova slovenskega sveta dokončno postavila na eno središčnih mest in jim določila visoko ceno. Izrazita znamenja, da se bo to zgodilo, so se pojavljala že za njegovega življenja, v šestdesetih in sedemdesetih letih. Ko je po več kot desetletni politični in literarni osamitvi leta 1963 izšla njegova prva povojna pesniška zbirka *Groza* in je bil zanjo odlikovan s Prešernovo nagrado, je bilo s tem jasno povedano, da mu če že ne v politiki pa vsaj v poeziji pripada eno prvih mest. Leta 1975 se je kot posledica njegovih tržaških izjav o pomoru domobrancev v Kočevskem Rogu dvignila zoper njega nova politična gonja, podobna tisti iz leta 1951–1952 ob *Strahu in pogumu*, kljub vsemu pa že precej manj bučna in gotova. Dve leti zatem so mu izšle *Zbrane pesmi* v dveh knjigah, kar je bila dokončna potrditev njegovega pesniškega pomena.

Kocbek je preživel svojega največjega soigralca in hkrati pglavitnega ideološkega nasprotnika v revoluciji, Edvarda Kardelja, za dve leti. Ko je leta 1981 umrl, se je zdelo, da bo ostal zmagovalec ne samo na pesniškem, ampak tudi na političnem in ideološkem polju, saj ga je nastajajoča opozicija zoper komunistični režim priznala za svojega predhodnika in morda najodličnejšega utemeljitelja. Zunanja znamenja tega pomena so bile zlasti objave njegovih dnevnikov in pisem od 1980 naprej, ki so ga javnosti kazale manj s pesniške in bolj s civilne plati, predvsem pa kot žrtev komunistične oblasti, sistema in ideologije. V tej vlogi ga je končno potrdila tudi nova izdaja *Strahu in poguma* leta 1984. Pomen, ki ga je Kocbek sredi osemdesetih let dobil, je iz izrazito pesniškega preraščal v duhovno-moralno, če že ne politično-ideološko vlogo, in ta je bila tisto, kar je v tem času preraslo v posebne vrste »kult« njegove osebnosti.

Po dogodkih, ki so si sledili proti koncu osemdesetih let in dosegli vrhunec v državni osamosvojitvi Slovenije, pa se vendarle zdi, da to še ni bila zadnja beseda v oživiljanju Kocbekovega dejanskega pomena za slovensko poezijo, ideologijo in politiko. Na koncu osemdesetih let se je ta pomen začel znova spreminjati, k temu ponovnemu prevrednotenju pa je prispevalo dvoje različnih dejstev. Prvo je bilo povezano z ideološkimi in političnimi premiki na Slovenskem, ki so nenavadno hitro, morda celo nepričakovano presegli Kocbekovo ideologijo in vlogo v NOB oziroma komunistični revoluciji, jo relativizirali, za marsikoga postavili tudi pod vprašaj. Drugo dejstvo, ki je na najnovejšo usodo Kocbekovega dela vplivalo podobno, hkrati pa vendarle tudi nekoliko drugače, so bile nove ali sploh prve izdaje njegovih pesmi, dnevnikov in publicističnih spisov. V enem samem letu 1991 je izšla vrsta knjig, ki Kocbekovo osebnost, zunanjo usodo in ustvarjalno dejavnost osvetljujejo z več strani: tu je knjiga njegovih mladostnih pesmi, ki jo je z naslovom *Rane pesmi* uredil Tone Pavček, spominsko spremeno besedo vanjo pa prispeval Anton Trstenjak; knjiga pesmi iz predsmrtne zapuščine *Kamen skala*, ki jo je pripravil Andrej Inkret; Kocbekovi dnevniki iz let 1945 in 1946, ki jih je za izdajo pripravil Mihael Glavan, na začetku prve knjige komentiral Janez Gradišnik; in končno knjiga *Osvobodilni spisi I*, v katero je Peter Kovačič-Peršin zbral del Kocbekovih publicističnih spisov iz časa NOB in komunistične revolucije. Vendar v zvezi s temi izdajami niti ni važno njihovo število, ampak bolj premik, ki ga povzročajo v Kocbekovi življenjski in duhovni podobi. Na kratko bi se ga dalo izreči

takole: Kocbek redivivus, s kakršnim stopamo v devetdeseta leta, izgublja v svojem politično-ideološkem pomenu, zato pa narašča njegova pesniška cena, in to ne le na akademski literarnoestetski ravni, ampak tako, da nam postaja resnično epohalen pesnik, se pravi največji slovenski pesnik neke zgodovinske epohe.

Zdi se, da je za obojno plat Kocbekove najnovejše usode mogoče navesti vrsto znamenj. Od tega jih je nekaj takšnih, ki kažejo na naraščanje kritične distance do njegove nekdanje politično-ideološke vloge, in nekaj teh, ki govorijo v prid njegovemu na novo potrjenemu pesniškemu pomenu. Nove kritične tone v vrednotenju Kocbeka politika in ideologa je bilo slišati že sredi osemdesetih let, na primer v knjigi *Ubijanje zemlje* (1987), kjer je Jože Snój primerjal *Strah in pogum* z Grabeljškovim romanom *Med strahom in dolžnostjo*, izid primerjanja pa ni bil ravno v Kocbekovo korist. Kritične pripombe o Kocbekovi življenjski podobi, kot jo kaže objava dnevnikov, smo lahko brali izpod peresa njegovih nekdanjih sodelavcev in sobesednikov, tako Janeza Gradišnika ali Alojza Rebule. Po svoje značilnih za premik v mišljenju o Kocbeku je prav gotovo nekaj člankov, ki jih je o njem objavil v zadnjih petnajstih letih Taras Kermauner. Zadnji teh spisov z naslovom *Ob desetletnici Kocbekove smrti* je bil natisnjen v Celovškem zvonu za leto 1991. Tu Kermauner med drugim poroča, da je že leta 1974 napisal o Kocbeku članek, ki takrat zaradi previsokega mnenja o Kocbekovem pomenu ni mogel iziti; v njem da je postavil Kocbeka enakovredno v najvišjo vrsto slovenskih duhov, ki se glasi: Prešeren-Stritar-Cankar-Kocbek. Še pred kasnejšo objavo tega članka je njegov avtor v *Sodobnosti* za leto 1981, takoj po Kocbekovi smrti, objavil značilen prispevek z naslovom *Več Kocbeka!* V njem je poudarjal predvsem Kocbekove politične, ideološke in moralne zasluge, na tej ravni ga je enakopravno povezal s Kardeljem, kar se zdi iz današnje perspektive sicer nenavadno, a je bilo tistega leta še zmeraj mogoče. Predvsem pa ga je podobno kot že v članku iz leta 1974 postavil v vrsto največjih slovenskih duhov, samo da je bila ta zdaj nekoliko spremenjena: Kocbeku je prisodil mesto ob Prešernu, Levstiku in Cankarju. Kot pesnik pa je bil Kocbek po Kermaunerjevem mnenju tudi v tem spisu primerljiv samo s Prešernom. Tako članka iz leta 1974 in 1981. Stališče, ki ga Kermauner formulira v najnovejšem zapisu iz leta 1991, pa je že usklajeno z novimi premiki okoli Kocbekove posmrtné podobe. Zdaj se mu zdi, da je v sodbah iz leta 1974 pretiraval, Kocbeka je postavljaj previsoko, namesto tega je zdaj treba reči, da ni enak Prešernu pa tudi ne Cankarju. S tem Kermauner seveda noče izreči dokončne sodbe o Kocbekovi poeziji, pač pa stvarnejše mnenje o njegovem mestu v splošnem duhovnem položaju preteklega in današnjega slovenstva.

Naši vtisi o Kocbekovih dnevnikih, ki so izšli leta 1991, so lahko seveda samo delni, saj bi morali imeti pred sabo še drugo ohranjeno zapuščino, zlasti dnevnike iz poznejših povojnih let, da bi si pojasnili tudi njegovo oddaljevanje od idej revolucije, ki je bilo gotovo bistveno za zadnja desetletja njegovega življenja. Toda ne glede na takšno delnost so ti vtisi dovolj določni, za presojo Kocbekove osebnosti in dela pa skoraj neogibni, saj oboje predstavljajo v veliko bolj stvarno luč, kot se je to zgodilo v knjigah *Tovarišija* in *Listina*. Medtem ko je bila tam vsebina medvojnih izkušenj ne samo literarno preoblikovana, ampak tudi v prikazovanju samega pisatelja in njegovih partizanskih partnerjev močno stilizirana, v marsičem že kar idealizirana, se tu odkriva avtentična resnica o empiričnem Kocbeku prvih

povojnih let. Ta resnica je dvojna. Z ene strani se kaže Kocbek pazljivemu bralcu kot vase zagledana, močno narcisoidna, včasih malenkostna, preveč občutljiva, z lastnimi obsesijami, ambicijami in sanjarijami prezaposlena narava; z druge strani bo pravičen bralec moral priznati, da ta izrazita egocentričnost skoraj nikoli ne postane socialno agresivna, krivična in moteča, ampak ostaja v mejah tistega, čemur se ponavadi reče čista, naivna, otroška, lahko tudi pesniška duša. Vse to Kocbekova osebnost vsekakor je, čeprav nas na njeni podobi v objavljenih dnevnikih marsikaj lahko moti. Takšna je na primer izrazita erotičnost, ki jo v dnevniških zapisih nenehno sporoča in poudarja. Razumemo jo kot nenehno fiksiranost na žensko, obsedenost od njenih mnogoličnih obrazov, teles in oblik, vendar večidel ne iz preproste seksualne želje, ampak bolj iz očaranosti nad nekakšnim kozmičnim elementom, ki ga moški čuti v sebi predvsem prek ženske in v ženski – posebnost, ki nam lahko razloži, zakaj je bil Kocbek pod vplivom Lawrenceove panerotične »filozofije«, za kar sem opozoril že pred časom ob analizi Kocbekove novele *Črna orhideja* in kar se zdaj potrjuje z navedbami Lawrencea v Kocbekovih dnevnikih.

Kristjan, ki bi iskal v teh dnevnikih potrdila o Kocbekovi religioznosti, bo razočaran. V njih ni najti nobenih zapisov o pravih religioznih doživetjih; v razmerju do Cerkve, duhovništva in obredov je hladen, na več mestih odklonilen. Na splošno je njegova misel o krščanstvu in katolištvu, s katerima se istoveti, zgolj intelektualna, kulturniška ali celo politična. Z druge plati se v teh dnevnikih kaže posebno razmerje med razumskim in čutno čustvenim, zavednim in nezavednim, trezno stvarnim in sanjarsko ekstatičnim ali celo premaknjenim. Svoja doživetja dnevniški Kocbek večinoma racionalizira, v izjemnih primerih jih dvigne v pesniško vizijo samega sebe ali pa jih v posebno hudih doživljajih potlači. Primer take potlačitve so njegovi prvi zapisi o pomorih domobrancev v Kočevskem Rogu, o katerih je prvič slišal septembra 1945. Prva reakcija na sporočilo je bil občutek, da je s tem nanj leglo težko breme – »pred očmi se mi je stemnilo zaradi bremena, ki mi je leglo na dušo« – kar pomeni, da je zanj prevzel sokrivdo; toda v nadaljnjih dnevniških zapiskih se tega dejstva spomni le še redko, zapisuje ga hladno in mimogrede, bolj ga zaposlujejo stvari vsakdanje politike, lastnega mesta v nji, ne nazadnje prestiža, kar je tipičen primer racionalizacije in potlačitve hudega.

Pojem, v katerega je mogoče zajeti nenavadno razklanost Kocbekovega empiričnega življenja, osebnosti in mišljenja, je najbrž donkihotstvo. Iz dnevnikov se zdi, da je šel skozi življenje kot v slepem sledenju idejam, ki jih je imel za resničnejše od empiričnega sveta, ki ga je živel. Ena od teh idej je bila gotovo tudi ideja ženske oziroma večno ženskega; še važnejša je bila ideja revolucije, lastne vloge v nji, mesijanskega poslanstva, ki naj bi ga izpolnil kot vodja avantgardne krščanske skupine, to pa tako, da bi združil krščanstvo z marksizmom-leninizmom, katolištvo s komunizmom. Ta donkihotski sen je že pred vojno nastajal iz sicer pravilne odločitve, da bo slovenske kristjane iztrgal politični desnici, in iz zmotne volje, da bo krščanstvo povezal z levico, revolucijo in s komunizmom. O tem, da je Kocbek kot politik-ideolog med vojno dejansko družil katoliško vero z marksizmom-leninizmom, govorijo njegovi »osvobodilni spisi« in še zmeraj tudi dnevniki iz let 1945 in 1946. Bistvo njegovega donkihotstva je bilo v težki intelektualni, pa tudi socialni in moralni zmoti, da je mogoče združiti

krščanstvo in revolucijo, transcendenco pa udejaniti v zgodovini. Ta zmota je izvir njegove tragične krivde.

Kocbekovi dnevniki iz prvega povojnega časa so seveda polni empiričnih podrobnosti o razočaranjih in stiku s komunisti, sporih z revolucionarno oblastjo in o lastnih političnih neuspehih. Te podrobnosti sproti postavljajo na laž njegovo osrednjo ideološko zamisel in jo razkrivajo kot komaj še upravičljivo utopijo ali že kar kot iluzijo, ki se po tihem zaveda svoje zgrešenosti. Toda do zares jasne zavesti o svojem tragičnem donkihotstvu Kocbek v objavljenih dnevnikih prihaja le zelo redko, večidel si polom svoje utopije zakriva s sprotnimi racionalizacijami. Stvarna teža resničnega stanja, za katero se je postavil z udeležbo v revoluciji, ostaja v nezavednem, tako da skoraj ni videti groze, kaosa, absurda, ki se skrivajo v takšnem potlačenem stanju. Kadar pa se to donkihotstvo vendarle zbudi iz svojega racionalno somnambulnega stanja, plane vse to na dan. Takšnih mest je v dnevnikih iz let 1945 ali 1946 malo. Najznačilnejše je morda zapisano februarja 1946: »Nenavadna teža mi je legla na dušo, srce mi je zalila bridka žalost, dotaknila se me je neznanska usoda, naenkrat sem bil sam v veliki tihi hiši, sam v nočni naravi, sam v Beogradu, sam na svetu. Vse to diši po smislu vseh teh let, po vedno ostrejši analizi nesmisla partizanskih časov. Končal sem, ne le svoje ministrowanje, ampak veliko avanturo, ki sem vanjo položil vse sile, čeprav s fino rezervo ljubečega človeka, ki mu je duša brezbrežna. Nocojšnja tesnoba pomeni stik dveh strašnih časov, časa za menoj in časa pred menoj. Res je, da so v tesnobi elementi blaznosti. Nekaj votlega je pod menoj, nad menoj, ob meni, v meni... Zašel sem, grozno, če je to res. Med temi ljudmi me nihče ne ljubi.«

Citirano mesto je v Kocbekovih dnevnikih trenutek resnice, ko se junak zbudi iz svojega donkihotskega sna in uzre pred sabo obraz Gorgone – svojo tragično zablodelost v svetu zgodovine in revolucije, za katero so pravo ime obup, nesmisel, groza in blaznost. Ni naključje, da doživetje takšnega trenutka v Kocbekovem dnevniku dobi podobo pesniškega doživetja, kar seveda pomeni, da je do te resnice prihajal samo kot pesnik, ne pa kot prozaični pričevalec časa, kaj šele kot ideolog. Zato je razumljivo, da prave resnice Kocbekovega sveta ne bomo našli niti v njegovih dnevnikih niti v njegovih esejističnih spisih. Tudi ne bi mogli reči, da je resnico o njem izrekel leta 1951 v novelah *Strah in pogum*. V njih je seveda pomembna zlasti moralna polemika s komunisti, toda ta polemika je postavljena znotraj ideološkega horizonta same revolucije, njen začet zgodovinskega sveta je izrazito shematičen, črno-bel in subjektivno utopičen.

Kocbek je zares v posesti prave resnice o sebi in svetu samo kot pesnik. To se je dokončno potrdilo z izidom zbirke *Kamen skala*, v kateri se zdi, da imamo pred sabo njegove zadnje, tudi predsmrtne pesmi. Brž ko jo uvrstimo v zaporedje njegovih prejšnjih zbirk, zlahka opazimo, da od *Zemlje* (1934) naprej sestavljajo en sam, kontinuiran pesniški svet, ki se vrtili okoli enega samega tematskega središča – usode posameznika v konkretnem zgodovinskem svetu, ki je predvsem svet prihajajoče, dogajajoče se in končno izzvenevajoče revolucije. Njen prihod se napoveduje že v *Zemlji*, čeprav je njen lirski subjekt na videz še popolnoma idiličen, naiven in statičen; a za to spokojnostjo se že skrivajo nemir, tesnoba in priprava na tisto, kar bo prišlo z zgodovino v to navidez brezčasno snovnost. Od tega časa naprej je Kocbekova poezija njegov resnični dnevnik, saj so te pesmi zmeraj sporočilo realnega subjekta o realnem svetu, ne pa fikcija; so »izpo-

ved«, ne pesniška »igra«. Prav zato se v Kocbekovih pesmih odstira tisto, kar ostaja v njegovih prozih zastrto, potlačeno ali celo namerno zamolčano. Prava vsebina Kocbekove poezije je slast, pa tudi tesnoba ali groza bivanja v svetu, zgodovini in zlasti revoluciji. Celó v tistih partizanskih pesmih, ki so igrivo vedre, tli neprestan nemir, s priokusom nečesa grenkega, tesnobe in groze. V večini pesmi iz medvojne, nato pa povojne dobe se ta nemir razrašča v ekstatično opevanje nevarne začaranosti, obupa, nesmisla, izgubljenosti, groze in katastrofe, ki jih sicer prekinjajo nenehni klici po milosti, odrešitvi, razsvetlitvi, po poti iz začaranega sveta, v katerem se je izgubil subjekt te poezije, vendar kot da takšne rešne poti ni več. Zadnje Kocbekove pesmi, zbrane zdaj v knjigi *Kamen skala*, so tako zelo prežete s ključnimi besedami o smrti, nič, nesmislu, praznini in votlosti, da je to bržkone zadnja postaja na poti skozi »noč« zgodovinskega sveta. Značilno je, da v njih ni nobenega religioznega občutja ali vidnejšega poskusa dvigniti se iz apokaliptičnega sveta groze, nesmisla in kaosa k transcendenci v podobi Boga.

Vse to kajpak pomeni, da je Kocbek res pesnik epohe in s tem epohačni pesnik za slovenstvo 20. stoletja. V njegovi poeziji živi in bo poetično živela izkušnja velike zgodovinske dobe, ki je bila čas revolucije, njenih zmotnih utopij, tragične krivde in končne izpraznjenosti. To poglobitveno vsebino epohe je Kocbek upesnil ne le vrhunsko poetično, ampak do kraja avtentično, saj je vanjo zajel najglobljo moralno, bitnozgodovinsko in eksistenčno razsežnost dogajajočega se časa. Prav zato te poezije ne bo mogoče razumeti brez zveze z realnim zgodovinskim svetom, v katerem je nastajala. Prešernove, Murnove ali pa Strniševe pesmi je mogoče ustrezno dojemati in doživljati brez zveze s časom njihovega nastanka. Pri Kocbeku to najbrž ne bo mogoče in tudi ta posebnost je posledica tega, da je bil resnično epohalen pesnik svoje epohe.